

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS: Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	274
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

BAIGIAMASIS ŽODIS:

Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė

Didžiojo Vilniaus seimo reikšmės aptarimas priklauso nuo to, kokią pasirinksiame atskaitos tašką, t. y. ar patį Seimą kaip istorinį įvykį bandysime interpretuoti makroistorijos ar mikroistorijos kontekste. Universalaus tyrimo uždaviniai reikalautų, kad šie lygiai koegzistuos. Turint galvoje, kad Seimas buvo įvykis, didžiai lėmęs lietuvių tautos etnopolitinę orientaciją ir etnografinių vertybių prioritetą prieš istorines ir kartu paveikęs Lietuvos ir Baltarusijos politinių jėgų stratifikaciją, be to, žinant, kad tai jau tiesiogiai turėjo įtakos politiniams procesams Rytų ir Vidurio Europoje 1914–1922 metais, galima netgi 1905 m. įvykius Lietuvoje nagrinėti Europos politinės istorijos kontekste. Tačiau tokių uždavinių savo darbe nekėlėme. Tai galėtų būti kito tyrimo objektas. Be to, neabejotinas dalykas, kad tuomet, 1905 m. pab.–1906 m. pr., Didysis Vilniaus seimas nei Rusijos imperijos, nei juo labiau Europos politiniame kontekste nebuvo labai reikšmingas įvykis. Ginkluoti veiksmai Lietuvoje po Seimo ir apskritai tautinė revoliucija, turint galvoje audringus revoliucinius įvykius kituose Rusijos pakraščiuose ir imperijos centre, taip pat nebuvo išskirtinis dalykas. Taigi tautinė revoliucija Lietuvoje buvo dalis demokratinio ir revoliucinio judėjimo, apėmusio Rusijos imperiją bei daugelį Azijos šalių, iš dalies ir Vidurio bei Vakarų Europą. Kita vertus, Seimas buvo svarbus Rusijos valdžiai, nes dar labiau sustiprino lietuvių nacionalinio judėjimo atsiribojimą nuo Lenkijos politinių jėgų, siekusių, remiantis istorinėmis Lenkijos ir Lietuvos valstybingumo tradicijomis, vienaip ar kitaip įtraukti į savo po-

litikos farvaterį lietuvių, gudų ir ukrainiečių nacionalinius sąjūdžius. Apskritai gana sudėtinga Lenkijos ir buvusių LDK žemių geopolitinė situacija ir tas faktas, kad svarstant lenkų, lietuvių, gudų ir ukrainiečių nacionalinių judėjimų konstitutavimosi problemas neišvengiamai turėjo iškilti Lenkijos–Lietuvos valstybės tęstinumo klausimai, – tai vienas iš nedaugelio argumentų, kuris leistų Didįjį Vilniaus seimą ir jo reikšmę interpretuoti makroistorijos kontekste. Juo labiau kad jo poveikis gudų ir Lietuvos lenkų visuomenei buvo gana nemažas, nors vis dėlto adekvataus rezonanso iš nelietuviškai kalbančios Lietuvos visuomenės nesulaukta.

Taigi, be jokios abejonės, didžiausia Seimo reikšmė buvo pačiai lietuvių visuomenei. Seimas buvo svarbiausias politinis įvykis Lietuvoje po 1863 metų revoliucijos. Jis vainikavo modernios lietuvių tautos susiformavimą, kurio pradžia formaliai galėtume laikyti XIX a. 8 dešimtmečio pradžią („Aušros“ pasirodymas), nors šių procesų užuomazgas aptinkame jau XIX a. I pusėje.

Aiškinantis 1905–1906 m. įvykius Lietuvoje, sunku nustatyti, kokiais bruožais tautinė revoliucija skyrėsi nuo Didžiojo Vilniaus seimo bei bendro 1905 m. revoliucijos proceso. 1905 m. revoliuciją Lietuvoje suprantame kaip visų Lietuvoje gyvenusių tautų, socialinių sluoksnių ir partijų revoliucinį judėjimą, nukreiptą prieš Rusijos absoliutizmą, už kardinalias arba nuosaikias reformas. Taigi visos Lietuvos mastu tai buvo gana chaotiškas procesas, apėmęs visiškai skirtingų tikslų siekusias politines ir socialines jėgas.

Mūsų atliktas Didžiojo Vilniaus seimo ir apskritai 1905–1906 m. tautinės revoliucijos tyrimas leidžia teigti, kad tautinė revoliucija buvo ir bendro Lietuvos revoliucinio judėjimo, nukreipto prieš absoliutizmą, už politines ir socialines reformas, dalis. Tačiau kartu ji buvo ir visiškai savarankiškas reiškinys, išsirutuliojęs iš lietuvių nacionalinio judėjimo ir turėjęs visiškai savarankiškus tikslus. Taigi 1905 m. revoliucija buvo įvairių judėjimų samplaika, o tautinė revoliucija – kryptingas visos lietuvių visuomenės judėjimas, orientuotas į Lietuvos valstybingumo atkūrimą remiantis lietuvių etnosu ir demokratinės visuomenės Lietuvoje formavimą. Tautinio revoliucinio judėjimo, turėjusio savo idėjinį-politinį ir socialinį pamatą, tikslas – konsoliduoti lietuvių visuomenę siekiant iškovoti Lietuvos autonomiją. Šio judėjimo reprezentantas – susiformavusi lietuvių politinė struktūra, atstovaujama lietuvių politinių partijų, ir apskritai – lietuvių inteligentija, o jo socialinė bazė – lietuvių valstietija. Didysis Vilniaus seimas jau buvo tautinės revoliucijos dalis,

aukščiausias jos pakilimo taškas, todėl atsieti tautinę revoliuciją ir Didįjį Vilniaus seimą būtų formalus problemos sprendimas. Juk organizuojant Seimą buvo siekiama išsiaiškinti lietuvių nacionalinio judėjimo galimybes tautinės revoliucijos laikotarpiu.

Gali iškilti klausimas, ar kitos Rusijos imperijos tautos nebandė organizuoti savo suvažiavimų. Juk tarpukario periodu buvo susiklosčiusi nuomonė (ją ypač propagavo O. Pleirytė-Puidienė, K. Puida, F. Bortkevičienė¹), kad lietuviai vieninteliai visoje Rusijos imperijoje (anot F. Bortkevičienės, neįskaitant gruzinų) „sušaukė savo tautos parlamentą“. Toks tvirtinimas teisingas tik iš dalies. Panašius į Lietuvių suvažiavimą tautos susirinkimus pavyko sušaukti latviams, estams, lenkams, gruzinams, moldavams, ukrainiečiams, taip pat įvyko visos Rusijos musulmonų suvažiavimas ir t. t. Tačiau savo organizuotumu lietuviams prilygo nebent armėnai, nors jų suvažiavimas irgi buvo mažesnio masto. Pvz., Latvijos valsčių atstovų suvažiavimas, nors ir gana gausus, vis dėlto nebuvo visuotinis, jame menkai tebuvo atstovaujama latvių inteligentijai; estų suvažiavimas, oficialiai sankcionuotas vietinės caro valdžios, dėl didelių revoliucinių ir liberalių sluoksnių tarpusavio prieštaravimų suskilo; ukrainiečių suvažiavimas faktiškai buvo ne tautos, o partijų atstovų suvažiavimas; Lenkijoje endekams pavyko sušaukti „valstiečių suvažiavimą“* ir t. t. Iš esmės nė vienai kitai Rusijos imperijos tautai nepavyko sušaukti tokio masto visos tautos atstovų suvažiavimo.

Kalbant apie Seimo reikšmę lietuvių visuomenei, galima išskirti du šios problemos lygius: 1) tai tiesioginis Seimo poveikis kultūrinei ir politinei situacijai Lietuvoje, t. y. Seimo ir tautinės revoliucijos iškovojimai, ir 2) Seimo įtaka lietuvių tautos politinėms-pilietinėms ir kartu valstybinėms tendencijoms.

Be abejo, Didžiojo Vilniaus seimo ir tautinės revoliucijos iškovojimai buvo dideli: pradžios mokyklose leista dirbti mokytojams lietuviams, lietuvių kalbą leista dėstyti kaip atskirą dalyką (ji buvo įvesta Vilniaus katalikų dvasinėje seminarijoje, taip pat pavienėse gimnazijose), laisvesnė tapo spauda, leista steigti įvairias ekonomines ir kultūrinės draugijas, miesto darbininkai gavo teisę kurti savo profesines sąjungas, liautasi persekioti dėl tikybos ir t. t. Tiesa, daugelį šių suvaržymų caro valdžia formaliai panaikino per 1905 metus, tačiau tik dėl seimo ir tautinės revoliucijos poveikio jie buvo pradėti ir realizuoti. Apskritai caro valdžia 1905–1906 metais panaikino daugelį kultūrinių suvaržymų. Galima netgi teigti, kad lietuvių kultūrinė veikla 1906–1914

metais plėtojosi ne formalios, bet faktinės kultūrinės autonomijos sąlygomis. Politiniai suvaržymai išliko, nors lietuvių politinėms partijoms ir grupuotėms, išskyrus LSDP, iš esmės nebuvo trukdoma veikti.

Mūsų nuomone, vis dėlto svarbesnis yra antrasis jau minėtas Seimo reikšmės aspektas.

Istoriškai taip susiklostė, kad 1905 m. antroje pusėje–1906 m. pradžioje taip ir nebuvo sušauktas Lietuvos steigiamasis seimas. Todėl nederėtų painioti Lietuvių suvažiavimo ir Lietuvos steigiamojo seimo projektą. Kalbėdami apie Lietuvių suvažiavimą mes retrospektyviai vertiname tai, kas tapo realizuota. Tuo tarpu Steigiamasis seimas taip ir liko idėja.

1905 metais Steigiamojo seimo Vilniuje idėją aktyviai skleidė LSDP, iš dalies ir LDP. LSDP išspausdino gausybę atsišaukimų, propaguojančių Steigiamąjį seimą Vilniuje (arba Seimą Vilniuje)². Tai irgi prisidėjo, kad *seimo* terminas taptų populiarus periodinėje spaudoje, taip pat patektų į agitatorių, veikusių Lietuvos kaime, propagandinį arsenalą. Tiesa, Steigiamojo seimo idėjos autorystės nereikėtų beatodairiškai priskirti Lietuvos socialdemokratams, nes tai buvo Rusijos demokratinių jėgų iškelto Steigiamojo susirinkimo (Učreditelnoje sobranije) reikalavimo transformacija. Tačiau tai nereiškė, kad buvo akelai kopijuojami politinės veiklos orientyrai ir taktinės kovos priemonės. Tai liudija ir termino *seimas*, o ne *susirinkimas* vartojimas. Be to, Lietuvos steigiamasis seimas turėjo deklaruoti Lietuvos politinį statusą ir nubrėžti tolesnio Lietuvos konstitutavimosi perspektyvą.

Šalia Steigiamojo seimo populiaru buvo ir Lietuvos demokratinio seimo Vilniuje idėja. Seimas Vilniuje kitaip negu Steigiamasis seimas buvo suprantamas kaip nuolatinis autonominės Lietuvos įstatymų leidžiamasis organas. Lietuvos seimo Vilniuje reikalavimą randame partijų do-

¹O. Pleirytė-Puidienė, „Didžiojo Vilniaus seimo šventė“, op. cit.; K. Puida, „Vilniaus seimas“, op. cit.; F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

*Tiesa, lyginti Lenkijos ir Lietuvos suvažiavimus nėra visai korektiška. Suorganizuoti tokio masto suvažiavimą kaip Lietuvoje, Lenkijoje iš esmės buvo neįmanoma tiek dėl pačios etninės Lenkijos santykiškai didelės teritorijos, tiek ir dėl to, kad ji buvo Rusijos, Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos pasidalinta.

²A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 74; E. Motieka, „Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizacija“, p. 233.

kumentuose, Lietuvos valsčių ar kaimų į Lietuvį suvažiavimą siųstuose nutarimuose ar peticijose³.

Tačiau tautinių demokratų iškelta Lietuvos suvažiavimo idėja pasirodė to meto politinėmis aplinkybėmis ir aktualesnė, ir lengviau įgyvendinama (nors, aišku, reikia pripažinti, kad ši idėja išsirutuliojo iš propagotos Lietuvos steigiamojo seimo idėjos). Per labai trumpą laiką, per vieną mėnesį (1905 m. spalio pab.–lapkričio pab.) tautiniams demokratams pavyko sutelkti lietuvių politines jėgas ir apskritai visą lietuvių visuomenę. Paskelbus Lietuvos suvažiavimo Vilniuje idėją ir sukūrus prielaidas jai sėkmingai realizuoti, iš dalies buvo atsiribota nuo nelietuviškos Lietuvos visuomenės dalies. Tai reiškė, kad Lietuvos etnopolitinė integracija bus vykdoma kitaip negu įsivaizdavo LSDP ir iš dalies LDP, propagavusios Steigiamojo seimo primatą. Tapo aišku, kad Lietuvos autonomijos ir Steigiamojo seimo likimas iš esmės priklausys nuo būsimojo lietuvių forumo (be abejo, ne mažesnę reikšmę turėjo ir caro valdžios pozicija, bet ji buvo „stebėtina“ palanki būsiamam Suvažiavimui). Lietuvių etnoso politinė integracija ir kartu savarankiškų etnopolitinių tikslų deklaravimas, būtent tai, ko siekė Suvažiavimo organizatoriai, turėjo nulėmti ir Lietuvos steigiamojo seimo pobūdį.

Taigi, matyt, J. Basanavičius gerai žinojo, ką daro, kviesdamas būtent **L i e t u v i ū**, o ne **L i e t u v o s** suvažiavimą. Lietuvos steigiamajame seime (arba Lietuvos seime), be abejonės, būtų dalyvavę Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos lenkų, baltarusių ir žydų politinės grupuotės, su kuriomis LSDP ir LDP palaikė gana glaudžius kontaktus, taip pat būtų plačiau atstovaujama ir Lietuvos dvarininkijai. Kadangi šios jėgos projektavo įvairius istorinės Lietuvos (LDK) atkūrimo variantus, Lietuvos steigiamasis seimas galėjo pakoreguoti lietuvių etnopolitinę orientaciją. Galbūt tik laikinai pakoreguoti, tačiau tautinės revoliucijos kulminacija jau būtų praėjusi. Išskėlus Lietuvos suvažiavimo idėją, J. Basanavičiui ir jo šalininkams pavyko perimti iniciatyvą ir garantuoti lietuvių politinių jėgų konsolidaciją.

Kad nebuvo atsisakyta Lietuvos steigiamojo seimo, kaip organo, turinčio proklamuoti (arba galutinai įteisinti) Lietuvos autonomiją Rusijos imperijos sudėtyje (t. y. įteisinti Lietuvos valstybingumo atkūrimą), idėjos, liudija ir Suvažiavimo organizatorių apsisprendimas pavadinti Suvažiavimą **P i r m u o j u** lietuvių suvažiavimu⁴. Tuometinė politinė situacija tiek imperijos centre, tiek ir Lietuvoje buvo permaininga ir niekas, netgi „didysis projektuotojas“, Rusijos ministrų tarybos pirmininkas grafas S. Vitė nežinojo, kaip klostysis įvykiai. Tautinės revoliucijos nu-

slopinimas lėmė, kad Lietuvos steigiamojo seimo nepavyko sušaukti. Tačiau Steigiamojo seimo idėja turėjo įtakos tolesnei lietuvių politinės minties raidai 1906–1916 metais. 1917–1920 m. ši idėja jau tapo politinės praktikos įrankiu, o 1920 m. buvo sušauktas Lietuvos steigiamasis seimas. Tiesa, tai įvyko jau atkūrus Lietuvos valstybę, todėl kitokios buvo ir Lietuvos steigiamojo seimo funkcijos.

Šaukiant Lietuvių suvažiavimą net nežinota, kuo visa tai baigsis. Nežinota, ar jis iš viso įvyks. Galėjo sutrukdyti vietinė caro administracija, galėjo neatsiliepti ir lietuvių visuomenė. Tačiau Suvažiavimas įvyko ir pranoko visus lūkesčius. Tautos, valstybės gyvenime negali būti daug įvykių, kad ir epochinių, kuriuos ji pavadintų „didžiaisiais“. O juk Seimas d i d ž i o j u tapo praėjus labai trumpam laikui. D i d y s i s jis buvo savo mastu, reikšme, priimtais nutarimais, kurių vykdymas tapo moraliniu imperatyvu ne tik balsavusiems už juos, bet ir laukusiems parvykstant savo išrinktų atstovų, turėjusių parvežti tuos nutarimus. Tada maždaug pusę etnografinės Lietuvos teritorijos kontroliavo savarakiškai Lietuvos gyventojų išrinkta naujoji, vietinė, „lietuviška“ valdžia. Panaši situacija buvo ir likusioje Lietuvos dalyje.

Lietuvių suvažiavimui Vilniuje tapus Didžiuoju Vilniaus seimu, galima kitaip interpretuoti ir V i l n i a u s akcentus. Kai kalbama apie Lietuvių suvažiavimą V i l n i u j e, pažymima Seimo (t. y. Suvažiavimo) vieta. Tačiau ne tik ji. Tai, kad lietuvių forumas vyksta Vilniuje, reiškia, jog V i l n i u s tebelaikomas lietuvių ir Lietuvos sostine, kartu liudijamas ryšys su Lietuvos valstybingumo tradicijomis. Tačiau nepalankiomis sąlygomis Seimas (t. y. Suvažiavimas) galėjo įvykti ir kitur. Juk buvo ir anksčiau Lietuvių suvažiavimas Vilniuje, Lietuviškųjų partijų suvažiavimas Kaune ir t. t. Pvz., 1906 m. vasario mėn. įvyko Lietuvių suvažiavimas Filadelfijoje. Aišku, šie suvažiavimai iš esmės skyrėsi nuo aptariamojo Seimo (t. y. Suvažiavimo), tačiau Lietuvių suvažiavimo Vilniuje pavadinimas tų esminių skirtumų nefiksavo. Didysis Vilniaus seimas – ne įvyksiantis ar vykstantis, o jau įvykęs faktas. Ir šiuo atveju nesvarbu, kad po Seimo dar vyravo senasis pavadinimas. Didysis Vilniaus seimas (ir V i l n i a u s akcentavimas) pažymi, jog Seimas ne

³ Iš Lietuvos: Čypėnų valsčiaus nutarimai. Odesos lietuvių nutarimai, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.27(XII.10), nr. 279; Iš Lietuvos: Joniškis, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.5(18), nr. 286; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 81 ir kt.

⁴ E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 284.

tik kad įvyko Vilniuje, bet jis jau yra Vilniaus istorijos dalis, Vilniaus savastis. Vilniuje vyksta istorinis įvykis, kuris tampa visų lietuvių, o vėliau ir Lietuvos savastimi. Vilnius – tai Lietuvių Didžiojo seimo miestas. Tai lyg vainikavimas to lietuvių „grįžimo“ į Vilnių. Aišku, šis „grįžimas“ yra sąlygiškas. Tai reiškia jau ne vieno, privilegijuoto, luomo, o visų lietuvių socialinių sluoksnių supratimą, kad Vilnius yra neatskiriama Lietuvos dalis. Jis jau ne tik didžiųjų Lietuvos kunigaikščių sostinė, ne tik buvusios Lietuvos valstybės, bet ir atgimstančios Lietuvos simbolis.

Kai kalbama apie tikrą ir netikrą seimą, be abejo, turima galvoje juridiniai Lietuvių seimo aspektai. Kaip tik tokią nuostatą išreiškė L. Gira, J. Gabrys-Paršaitis, K. Grinius ir kiti autoriai, vadinami jį *Vilniaus „seimu“* arba *Pirmuoju lietuvių „seimu“*⁶⁵. Žodžio *seimas* vartojimas kabutėse reiškė Seimo netikrumą, jo juridinį neapibrėžtumą. Tokį požiūrį atspindi ne tik pavadinimas, bet ir tiesūs pasakymai tuose pačiuose L. Gira, J. Gabrio-Paršaičio, K. Griniaus straipsniuose.

Politiniai veikėjai ir apskritai lietuvių inteligentai suvokė, kad šis Seimas nebuvo tikroji tautos atstovybė. Juridiškai, ypač bendrųjų demokratinių principų realizavimo požiūriu, jis neturėjo formalaus tautos įgaliojimo. Seimo atstovų rinkimai buvo tiesioginiai ir laisvi, tačiau formaliai nebuvo visuotiniai, lygūs ir slapti. Tai buvo tik Lietuvių seimas, siekęs išsiaiškinti Lietuvos politinę padėtį ir suformuluoti artimiausius lietuvių politinius tikslus. Juk „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ prasideda kreipiniu „Lietuviai ir lietuviškas!“*. Jis buvo išspausdintas tik lietuviškai, todėl su Suvažiavimo tikslais negalėjo gerai susipažinti net ir „lenkiškai kalbantys lietuviai“. Rinkimai į Seimą buvo paskelbti, bet iš esmės nebuvo vykdomi. Jie paprasčiausiai vyko ten, kur juos rengė revoliucingai nusiteikę žmonės, perskaitę „Vilniaus žiniuose“ „Atsišaukimą į lietuvių tautą“. Žinomi tik pavieniai atvejai, kai rinkimus vykdė politinių partijų ar grupuočių nusiųsti atstovai. Nors rinkiminėje kampanijoje dalyvavo LVS, LDP, LMS, iš dalies ir tautiniai demokratai, krikščionys demokratai bei LSDP, tačiau gerai pasirengti nebuvo laiko. Todėl ji vyko gana chaotiškai: rinkta buvo ne visuose valsčiuose, kai kas atstovavo net keliems valsčiams ir pan. O apskritai buvo kviečiami visi galintys ir norintys atvykti į Seimą.

Pats Seimo darbas taip pat nebuvo griežtai reglamentuotas, nors kai ką stengtasi apriboti: nustatytas kalbėtojų kiekvienu klausimu skaičius, kalbų trukmė, bendras vieno asmens kalbų skaičius ir kt. Tačiau tai buvo tiktai priemonės, turėjusios garantuoti sklandesnį, racialesnį

Seimo darbą. Priimant Seimo nutarimus, irgi nebandyta jų teisiškai apiforminti: nebalsuota už atskirus nutarimų punktus, jų nepasirašė net Seimo Prezidiumo nariai.

Neaptarinėdami visų juridinių Seimo rengimo niuansų, pažymėsime, kad ir patys organizatoriai nesistengė jų preciziškai išgvildinti. Tačiau visai natūraliai kyla klausimas, kodėl šis juridinis neapibrėžtumas, kurį lietuvių šviesuomenė gerai suvokė, netrukdė Seimo nutarimų laikyti privalomais. O juk taip juos vertino ne tik Seimo dalyviai, bet ir jų rinkėjai. Visa Lietuva laukė su nutarimais grįžtančių Seimo dalyvių. Jų žodis buvo šventas. Ir tuoj po Seimo prasidėjo šių nutarimų vykdymas. Tai reiškė, kad teisinį neapibrėžtumą turėjo kompensuoti moralinis tautos įsipareigojimas. Juk Seimas formaliai buvo nelegalus (nors caro administracija netrukdė jo sušaukti). O be to, jis tik kėlė suverenių tautos teisių klausimą. Tiksliau sakant, reikalavo dalį suverenių teisių perleisti autonominei Lietuvai (etnografinėmis ribomis), tačiau globaliai, strategiškai šio reikalo nesprendė. Šiuo požiūriu Seimo nutarimai iš esmės buvo nuosaikūs. Pavyzdžiui, netgi Suvalkų gubernijos lietuviškų žemių priskyrimas būsima Lietuvos autonomijai (o tai buvo dar vienas veiksnys, reiškęs unijos ir politinio bendrumo su Lenkija tradicijų atsisakymą), tebuvo deklaracija, f o r m a l i a i neturėjusi teisinio pagrindo. Tačiau, kita vertus, ji nedviprasmiškai išreiškė tautos nuostatą ir ją išreiškė per tautos atstovybę, nors ši, kaip jau minėjome, tokia galėjo būti laikoma tik n e f o r m a l i a i. Pats Seimas net nekėlė klausimo dėl juridiško išforminimo, nors iš dalies šią problemą galėjo bandyti spręsti. Tačiau tam nebuvo pakankamai pasiruošta. Tai rodo, kad Seimo organizatorių sprendimas jį pavadinti *pirmuoju* buvo logiškas ir taktiniu požiūriu pagrįstas. Šiuos uždavinius turėjo spręsti vėlesni suvažiavimai arba Lietuvos steigiamasis seimas.

Vis dėlto kyla abejonė, ar tokį greitą *seimo* pavadinimo įsitvirtinimą tautos sąmonėje ir rašytinėje tradicijoje lėmė tik tai, kad kai kurie Seimo rengimo ir vykdymo aspektai atitiko demokratiškai renkamos

⁵ J. Vileišis, „Iš pasikalbėjimų su ūkininku Mykolu“, op. cit. ; L. Gerulis /L. Gira/, *Atmintinos sukaktuvės* (Vilniaus „seimo“ atminimas); G-y s J. /J. Gabrys-Paršaitis/, „Atminimas pirmojo lietuvių ‚seimo‘“, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.XI.23(XII.6), nr. 58.

*Nors pilietinės visuomenės požiūriu tai būtų visiškai pateisinamas kreipinys, tačiau kitas dalykas, kad tik nedidelė dalis nelietuviškai kalbančių jį atsiliepė.

aukščiausios valdžios kūrimo principus. Nagrinėjant problemą tik šiuo požiūriu, atsiranda pavojus užmiršti patį Seimą kaip reiškinį, tai yra kas įvyko per patį Seimą, ir ką tada reiškė toks grandiozinis tais laikais lietuvių sambūris. Mūsų nuomone, čia ne mažiau svarbi yra visuomenės pilietėjimo problema. Juk pats faktas, kad į Seimą susirinko visi lietuvių tautos sluoksniai ir luomai, kad atvyko ir keliasdešimt Lietuvos dvarininkų, gali suteikti daugiau informacijos apie etnosocialinius pokyčius Lietuvoje ir tautos suverenių teisių suvokimo lygį negu šykštūs ir nuosaikūs Seimo nutarimai.

Nors Seimą organizavo ir jam vadovavo inteligentija, tačiau visi jo dalyviai formaliai buvo lygūs. Luomų barjerai buvo netekę galios. Inteligentai, valstiečiai (jų daug), darbininkai, amatininkai, dvarininkai (jų mažai) Seime dalyvavo lygiomis teisėmis ir visi buvo išklausyti. Tai galima laikyti pilietinės visuomenės požymiu (ar bent jau svarbiausia prielaida jai atsirasti), juo labiau kad Seimas iš esmės buvo neformalus renginys. Galbūt kiek supaprastinus situaciją būtų galima apibūdinti taip: teisiškai neįforminto Seimo dalyviai vadovaujasi visuotinai priimtomis teisės normomis ir demokratiniiais principais. Aišku, svarbiausias dalykas buvo *v a l s t i e t i j o s*, kaip gausiausio visuomenės sluoksnio, įpilietinimo faktas.

Inteligentijos ir valstietijos sąmonės skirtumus šių dienų filosofinėmis kategorijomis galima būtų apibūdinti kaip *i n t e l i g e n t i j o s a v i m o n ė s*, t. y. save reflektuojančios sąmonės ir *v a l s t i e č i ų s a m o n ė s*, nesugebančios pakilti iki savirefleksijos ir idėjų generavimo, priešpriešą. Ši priešprieša, be abejo, yra sąlygiška, nes tai nėra dviejų to paties etnosocialinio organizmo dalių socialinio konflikto išraiška. Lietuvos sociokultūrinė ir etnokultūrinė situacija dažniausiai determinavo socialinius konfliktus, kurie, be ekonominių priežasčių, dar buvo susiję su atskirų Lietuvos luomų ar tautų etnokultūrine ir etnopolitine orientacija. Mūsų aptariamam atveju etnokultūrinė ir etnopolitinė lietuvių inteligentijos ir valstietijos orientacija buvo tapati. Valstietija tuo metu iš esmės tegalėjusi pritarti savo šviesuomenei (o tai jau ne taip mažai), Seime išsakė savo norus, tačiau dar sunkiai galėjo susigaudyti politinio gyvenimo peripetijose. Didžiulis laimėjimas, kad ji apskritai suvažiavo. Valstiečiai, dalyvaudami lietuviškame Seime, tampa kol kas dar nesamos valstybės piliečiais. Šis tapsmas sąlygiškas, nes pilietybės klausimai Seime tiesiogiai iš viso neaptariami (nėra laiko!), tačiau kalbama apie Lietuvos valstybingumo atstatymą. Už tai vieningai pasisako visi Seimo dalyviai. „Šviesuomenė“ ir „liaudis“ abipusiškai su-

vokia tarpusavio priklausomybę, suvokia, kad jos yra, kalbant šių dienų terminologija, to paties etnosocialinio ir etnopolitinio organizmo dalys ir kad etnopolitinių tikslų įgyvendinimą gali garantuoti tiksliai šių abiejų visuomenės dalių susiliejimas į bendrą politinį subjektą. Aišku, tai dar nereiškę, kad kitos Lietuvos tautos ir kiti luomai tampa šio naujojo politinio subjekto priešingybe ar marginalija. 1905 metais buvo susiklosčiusi ypatinga situacija. Beveik visose Europos, Amerikos ir Azijos valstybėse pastebima politinių struktūrų kaita: skirtingu lygiu, skirtingomis formomis ir nevienodais tempais vyko atskirų visuomenės sluoksnių „įpilietinimo“ procesai, nusitęsę iki pat Pirmojo pasaulinio karo. Todėl Didysis Vilniaus seimas nepateikė universalaus naujos Lietuvos valstybės kūrimo modelio ir universalios pilietiškumo sampratos, o tik žymėjo tam tikrą ribą Lietuvos pilietinės visuomenės kūrimo procese. Didysis Vilniaus seimas vainikuoja visą pilietėjimo procesą, kurio sąlygiškos ribos būtų XVIII a. antroji pusė–XX a. pradžia. Neužmirškime, kad visa Lietuva laukė sugrįžtančių Seimo dalyvių. Laukiantiems jau buvo ne tas pats, kokius nutarimus parves jų atstovai. Valstiečiai į Seimą važiuoja neturėdami aiškaus supratimo apie Lietuvoje ir Rusijoje vykstančius procesus, o grįžta savo rankose turėdami veiklos programą, suvokdami būtinumą vykdyti „lietuviškos valdžios“ nutarimus, o svarbiausia – orūs ir jaučiantys savo vertę. Valstietis Seime buvo suprastas ir pats nemažai suprato. Jis suvokė, kad yra toks pat lietuvis, kaip ir inteligentas, tik mažiau mokytas. Juk Seimo nutarimai privalomi ir jam, valstiečiui, ir inteligentui. Ir visi juos vykds, kaip sugebės, nes ir vieni, ir kiti klauso tos pačios „lietuviškos valdžios“. Didžiojo Vilniaus seimo laikotarpiu vyksta valstiečių sąmonės perversmas. Peržengiama etnografinio-folklorinio patriotizmo riba, formuojasi valstybinė sąmonė, o kartu atsiranda praktinės prielaidos kiekvieno visuomenės nario savimonei. Tiksliau, turint omenyje, kad šis vyksmas yra individualus, išsiplečia to proceso socialinė bazė. Aišku, tai nebuvo vienkartinis aktas, jis tik vainikavo visą procesą. Iki Seimo buvo galima kalbėti tik apie pavienių valstiečių identifikavimąsi s a v i m o n ė s lygiu (čia nekalbama apie iš liaudies kilusią inteligentiją). Todėl galima konstatuoti pakilusį lietuvių valstietijos politinės sąmonės lygį, apie tą didžiulį žingsnį savimonei link, kuris iš dalies jau leidžia apibūdinti valstietiją kaip sluoksnį, tampantį pilietinės ir politinės visuomenės subjektu, arba tiksliau, – to subjekto sudėtine dalimi. Seimas pradeda naują šiuolaikinio juridškai laisvo ir lygaus tarp lygių žmogaus formavimosi etapą, kurį vėliau, 1917–1920 m., užbaigia formalus visuomenės įpilietinimas.

Pilietinė visuomenė – tai visuomenė, kurioje gyvena žmogus, suvokiantis savo laisvę ir savo, kaip piliečio, teises ir pareigas. Kartu tai visuomenė, suvokianti savo etnokultūrinį, etnosocialinį ir etnopolitinį bendrumą.

Be abejo, ši Seimo laikų lietuvių visuomenė neatitiko visų anksčiau išvardytų idealios pilietinės visuomenės kriterijų. Seime dalyvavo etnolingvistiniu (etnokultūriniu) ir etnopolitiniu (reikalavimas – Lietuvos autonomija etnografinėmis ribomis) pagrindu asocijuota lietuvių visuomenė, tačiau nemaža dalis lietuviams save laikantių lietuvių dėl tų pačių etnokultūrinių (pvz., visiškas arba dalinis lietuvių kalbos nemokėjimas, orientavimasis į aukštesnes kultūros vertybes, kurios netgi XX a. pradžioje dažniausiai galėjo būti kuriamos tik lenkų kultūros formomis) ir etnopolitinių (pvz., nepriklausomos LDK ar unijinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės atkūrimo planai) tendencijų skirtumo taip ir liko už Lietuvių suvažiavimo ribų. Daugiausia tai buvo Vilniaus seime negausiai dalyvavusi Lietuvos bajorija, t. y. visuomenės sluoksnis, paveldėjęs visas pilietiškumo tradicijas. Ją dar reikėjo patraukti į savo pusę. Šiuo aspektu Seimo visuomenė – tai pilietinė visuomenė, kurios samprata dar gali kisti.

Lietuvių tauta, kurios politines tendencijas tuo metu išreiškė savarankiškas lietuvių tautinis judėjimas, pamažu jau tapo valstybės subjektu ir Didysis Vilniaus seimas tai iš dalies patvirtino. Taip pat brendo supratimas, kad v i s a lietuvių tauta, nors ir buvo susiskirsčiusi į luomus ir socialinius sluoksnius, yra senosios valstybės (buvusios LDK) tradicijų paveldėtoja ir saugotoja.

Seimas, kaip l i e t u v i ū politinė akcija, fiksavo tik vieną iš kelių L i e t u v o s etnopolitinių tendencijų. Ši politinė orientacija galėjo būti koreguojama, nes Lietuvių suvažiavimas išreiškė tik l i e t u v i ū poziciją projektuojamo Lietuvos steigiamojo seimo išvakarėse. Kita vertus, Seime išreikšta etnopolitinė orientacija tuometinėmis XX a. politinėmis aplinkybėmis turėjo bene didžiausias perspektyvas, nes pradėjo realizuoti pilietybės principus praktiškai. Šiuo požiūriu sunkiau buvo „krajovcų“ visuomeninės-politinės srovės ar unijinių tendencijų šalininkams, 1905 m. dar neturėjusiems visiškai susiklosčiusių politinių struktūrų, taip pat dėl etnolingvistinių ar apskritai dėl etnokultūrinių skirtumų negalėjusiems tikėtis didesnės „žemųjų“ socialinių sluoksnių (šiuo atveju lietuvių ir gudų valstietijos) paramos. Todėl jie ir bandė veikti per lietuvių ir gudų tautinę inteligentiją.

Didysis Vilniaus seimas buvo ženkli riba savarankiškam lietuvių tautiniam sąjūdžiui peraugant į asocijuotą pilietinę visuomenę. Bet tai

dar nereiškia, kad ši etnopolitinė orientacija jau tada nulėmė būsimos nepriklausomos tautinės valstybės susikūrimą. Mūsų nuomone, tai buvo tik prielaida, nors ir labai svari. O vienos ar kitos tendencijos realizavimas turėjo priklausyti nuo konkrečios geopolitinės situacijos. 1905 m. pabaigoje ši situacija buvo palanki lietuvių forumui. Tačiau lietuvių tauta ja galėjo pasinaudoti tikrai todėl, kad jau buvo subrendusi savarankiškam politiniam gyvenimui.

Nors čia išdėstytos pilietinės visuomenės kūrimo apraiškos jau yra pakankamas demokratizmo rodiklis, tačiau nederėtų užmiršti ir pačių Seimo nutarimų, kurie iš esmės skelbė ir būsimos projektuojamos valstybinės santvarkos formą – *demokratinę respubliką su Seimu Vilniuje*. Be to, reikia turėti galvoje ir Suvažiavimo sušaukimo aplinkybes: Lietuvoje tuo metu sėkmingai buvo realizuojamos spalio 17 d. manifeste fiksuotos teisės ir laisvės, faktiškai laisva tapo spauda, laisvai veikė ir lietuviškos partijos. Pasak K. J. Čeginsko, „jei spauda, partijos, seimas – trys pagrindinės demokratijos priemonės, kurios užtikrina tautai priklausančią valdžią ir reiškia jos valią, tai 1905 m. Vilniaus seimas buvo pirmasis visų šių trijų pradų bendras blykstelėjimas“⁶. Šis demokratizmo protrūkis palengvino ir Suvažiavimo darbą, pakylėjo į kokybiškai naują lygį partijų ir politinių grupuočių santykius ir, be abejo, kūrė naujas prielaidas demokratiniam Lietuvos tautų ir socialinių sluoksnių tarpusavio santykiams. Demokratinė Seimo dvasia buvo adoruojama per visą Lietuvos Respublikos laikotarpį ir priešinama tuometiniams nuolatiniais betiksliais vien politinių ambicijų padiktuotiems partijų konfliktams.

Taigi galima konstatuoti, kad Seime formavosi naujos demokratinės tradicijos.

Kartu tai buvo pirmosios parlamentarizmo užuomazgos, kurios vėliau ne kartą leis teigti, kad jau 1905 m. Seime lietuvių tauta išreiškė savo valią. Seimo reikšmė lietuvių visuomenės akyse išaugo dar ir dėl to, kad jis, buvęs p i r m a s i s, taip ir liko vienintelis. Nei 1906, nei 1907 m. nieko panašaus į šį Seimą sušaukti nepavyko. Todėl nenuostabu, kad „seimas“ pamažu virto Seimu, tai yra nors ir buvo suvokiama, kad seimas iš esmės yra kaip ir netikras, teisiškai neapibrėžtas ir neįformintas, tačiau jo masas ir reikšmė yra tokie pat kaip tikro seimo. Šiuo požiūriu Seimas ir jo nutarimai buvo suprantami kaip

⁶K. J. Čeginskas, „Didysis Vilniaus seimas...“, op. cit., p. 124.

teisėti tiek, kiek jie išreiškė aukščiausią tautos valią. Tačiau nespėdamas, kaip perleisti visas suverenias teises lietuvių tautai, o tik reikalaudamas tų teisių dalies (Lietuvos autonomijos), Seimas buvo nenuoseklus tuo, kad nepasiūlė konkretaus tos valdžios raiškos, jos realizavimo mechanizmo. Tai leidžia dar kartą konstatuoti, kad Seimui nebuvo pakankamai pasiruošta, kad jis buvo kviečiamas „tik“ siekiant konsoliduoti lietuvių politines jėgas ir nusakyti svarbiausius lietuvių tautos politinius uždavinius. Tačiau jau aptarti juridiniai Seimo rengimo bruožai, demokratijos principų įgyvendinimas ir pasireiškusios pilietinės visuomenės kūrimo tendencijos nulėmė, kad Seimas tapo naujos, modernios lietuvių tautos fenomenu.

Vis dėlto kalbant apie tautos konsolidaciją Seimo metu ir apie lietuvių politinių partijų ir grupuočių vaidmenį joje, reikia pažymėti, kad iki Seimo buvo susiorganizavusios tik dvi politinės partijos. Tiek susiorganizavusioms, tiek ir besiorganizuojančioms partijoms trūko partitines veikti pusiau legaliomis sąlygomis, o dar sunkiau buvo koordinuoti bei taktiškai ir strategiškai motyvuoti savo veiksmus naujai susidariusiomis aplinkybėmis, t. y. kai jau reikėjo veikti atsižvelgiant ne vien į savo partijos, bet ir į visos tautos interesus. Tai patvirtina ir nepakankamai konkretūs Seimo nutarimai, ir nesugebėjimas kontroliuoti šių nutarimų vykdymo. Politinės partijos ir grupuotės Seime pasiekė kompromisą ir tai buvo didelis politinis lietuvių laimėjimas. Juolab kad įvykęs Seimas, jo nutarimai ir jų reikšmė lietuvių visuomenei leidžia kalbėti apie valstybinės politikos pradmenis. Tačiau politinės partijos, nors ir turėjo ideologinę ir socialinę bazę, tam tikrą politinės kovos priemonių arsenalą, tačiau Seimo metu tiek jos, tiek ir apskritai visa lietuvių politinė struktūra dar buvo tokioje stadijoje, kai jau suvokiama savo egzistencija, esamas tautos kultūrinės ir politinės brandos lygis, bet dar nesugebama prognozuoti perspektyvinės veiklos ir veikti pagal taktiškai bei strategiškai motyvuotą veiksmų programą. Taigi lietuvių politinė struktūra 1905 m. gruodžio mėn. deklaravo, kad ji jau egzistuoja, bet dar negalima konstatuoti, kad ji numatė visas galimas lietuvių (ir Lietuvos!) politinės ir etnopolitinės raidos alternatyvas. Tai patvirtina ir tas faktas, kad nė viena partija ar grupuotė neturėjo savo individualiai išmąstytos Lietuvos, kaip istorinės, politinės ir sociokultūrinės realijos, ateities vizijos.

Nors Seime buvo aiškiai išreikštas etnografinių vertybių prioritetas prieš istorines, tačiau pavienių partijų (LDP, LSDP) ar asmenų (J. Basanavičiaus ir kt.) pareiškimai, taip pat kontaktai su istorinės Lietuvos

(LDK) atkūrimą projektavusiomis Lietuvos ir Baltarusijos politinėmis jėgomis rodė, kad ši Lietuvos valstybingumo tradicijų perėmimo problema buvo suvokiama. Tačiau buvo pretenduojama tik į „lietuvišką“ LDK paveldą, kartu pripažįstant, kad LDK tautiniu požiūriu buvo daugialypė valstybė. O turint galvoje ne tik LDK, bet ir bendros Lenkijos–Lietuvos valstybės paveldimumo problemas, kurios tapo aktualios jau tais pačiais 1905–1906 metais, ateityje tai galėjo komplikuoti lietuvių, lenkų, gudų ir ukrainiečių santykius. Kaip minėjome, Didysis Vilniaus seimas buvo tautos politinių siekių konstitutavimosi išraiška. Ir nors Lietuvos valstybingumo problema buvo svarbiausia Seime, tačiau valstybinio paveldimumo reikalai jame nebuvo gvildenami. Tačiau ši problema lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjams anksčiau ar vėliau iš naujo turėjo iškilti. Jos aktualumą puikiai iliustruoja tai, kad 1905–1906 metais pradėta kelti tautų apsisprendimo principą Vakarų valdantieji sluoksniai suprato kaip kultūrinės autonomijos reikalavimą. Todėl tauta, negalinti remtis valstybingumo tradicijomis, tegalėjo pretenduoti į kultūrinę, o geriausiu atveju – į politinę autonomiją. Taigi tolesnis lietuvių tautos politinių siekių konstitutavimasis turėjo priklausyti nuo politinio ir kultūrinio brendimo, istorinio LDK palikimo įsisąmoninimo ir perėmimo, taip pat nuo geopolitinės situacijos, kuri, sprendžiant iš 1905–1906 m. Maroko krizės, vos nesukėlusios pasaulinio karo, ateityje turėjo būti permaininga. Tačiau galimi šios situacijos pokyčiai gimdė viltį atkurti Lietuvos valstybę.